

С.М. Лясовіч (Полацк)

ЗНАКІ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ Ў ПАЭЗІІ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

Можна меркаваць, што мастацкі вобраз – гэта мадыфікацыя ўжо наяўных знакавых адносін. Культурныя сэнсы часта абумоўліваюць спецыфіку вобразнай сістэмы. У выніку «ўзаемадзеяння мовы і культуры, дзвюх семіятычных сістэм, культурная інфармацыя кадзіруецца моўнымі сродкамі, а моўныя знакі атрымліваюць здольнасць выконваць функцыю знакаў культуры» [4, с. 14]. Пад знакамі культуры мы будзем разумець тыя моўныя адзінкі, у якіх яскрава адбіліся культурныя ўяўленні народа, прычым наяўная культурная інфармацыя абагачае сэнс моўнай адзінкі, вобраза.

Узаемадзеянне знакавых сістэм прадуктыўна адбываецца ў словатворчасці лепшых прадстаўнікоў нацыянальнай літаратуры, сярод якіх і У. Караткевіч, такая спадчына заслугоўвае асаблівай увагі.

Пры аналізе культурных знакаў, на наш погляд, трэба разгледзець у першую чаргу вобразны складнік паэзіі, бо вобразы своеасабліва

прадстаўляюць індывідуальна-аўтарскую перапрацоўку нацыянальнай карціны свету, пазначаюць культурна значныя для аўтара рэаліі.

Старажытныя ўяўленні народа занатаваны ў такіх частках культуры, як міфалогія і фальклор, з якімі У. Караткевіч добра быў знаёмы. Кажан – жывёла, шырока прадстаўленая ў міфалагічных вераваннях беларусаў. Згодна з народнымі ўяўленнямі, «калі кажан сядзе на падлетка, той перастане расці» [3, с. 208]. Аўтар выкарыстоўвае сему пашкоджання, звязаную з вобразам кажана ў міфалогіі: «*О, чаму ты, **кажан**, / Не крануў мяне ў годы дзяцінства, / Каб не вырасла сэрца, / Каб вочы не бачылі боль?*» («Паўлюк Багрым»). У вершы паэт называе органы цела – сэрца, вочы, якія традыцыйна ў культуры выступаюць транслятарамі душэўнага стану.

За вобразам кажана замацавана пераважна адмоўная канатацыя, яго называлі «начным чортам», таму невыпадкова ў вершы «Дэман» аўтар маюе вобраз чалавека «з **кажановымі** крыламі».

Часам міфалагічныя вобразы праз метанімічны перанос становіліся здабыткам мовы, папаўнялі шэраг безэквівалентнай лексікі. Так, напрыклад, сталася з лексмай карачун: «*У ланцугі нас кавалі, / Каб пад палкай нам быў **карачун***» («Паўлюк Багрым»). У дыялектным маўленні беларусаў гэтай лексмай абазначалі смерць, прычым праз персаніфікацыю так жа і называлі дэманалагічную істоту. «Прадстаўнікі міфалагічнай школы XIX ст. ... бачылі ў Карачуне бога падзем'я, які змагаўся з Перуном» [3, с. 225], але зараз гэта слова ўжываецца толькі як агульны назоўнік.

У беларускай міфалогіі існавала паданне пра змяінага цара, згаданага ў вершах як М. Багдановічам, так і У. Караткевічам: «*Вось карона ў рацэ заблішчэла, / Хтось плыве, як туман, на вадзе, / Па дарозе, ад месяца белай, Цар змяіны кудысьці паўзе*» («Матчына душа»). Пры згадванні змяінага цара з'яўляецца асацыяцыя менавіта з вужом, бо існуе паданне і пра Вужынага караля. Акрамя таго, даныя палявых даследаванняў сведчаць, што ў некаторых мясцінах па тэрыторыі Беларусі «вужамі называлі ўсіх паўзуноў» [3, с. 93]. Мяркуем, што ў моўнай карціне свету беларусаў вуж з'яўляецца прататыпічнай істотай змяі. Цікава, што абодва аўтары – У. Караткевіч і М. Багдановіч – ужываюць побач у кантэксце каларонім «белы» («Залаты ражок яму / Я ўраню с кароны, / І праз **белу** палатніну Дальш мы папаўзём» («Змяіны цар»). У паданні не сказана, што палатно, на якое скідае карону змяіны цар, павінна быць белым [3, с. 192]. Верагодна, колеравыя асацыяцыі з'яўляюцца ў сувязі з рытуальнасцю белага колеру.

Назвы традыцыйных танцаў беларусаў неаднаразова сустракаюцца ў вершах У. Караткевіча: «*Пяткі "**Янку**" прывычна чаканілі, / Пахла мёдам мурожнае сена.*»; «*Жанчыны сечкамі таўкуць бадзёра, / Як быццам спора выбіваюць такт / Для нейкай небывала хуткай **полькі***» («На пачатку дарог»). У апошнім прыкладзе танец выступае эталонам для параўнання на аснове падабенства паводле хуткасці і рытмічнасці рухаў. Можна казаць

пра актуалізацыю акцыянальнага культурнага кода для пабудовы вобразнай сістэмы верша.

Гэта не адзінкавае параўнанне, дзе вобраз параўнання ўтрымлівае культурную інфармацыю: *«Край цяжка сыты, як пастух на Юр'я...»* («Трызненне мужыцкага Брэйгеля»). З гэтым народным святам звязваўся першы выпас жывёлы. «Запасванне на Юр'е становілася і святам пастухоў – для іх гаспадары рыхтавалі добрыя закускі, а тыя на пашы ладзілі сабе пачастунак» [3, с. 536]. Можна меркаваць, што асновай для параўнання служаць фонавыя веды, знаёмства з народнымі традыцыямі.

У вершах адлюстраваны звычаі беларускіх сялян: *«Залатоўку узяўшы ў рукі, / Дзед штурляў яе ў "божае вогнішча", / Каб сухоты пусцілі ўнука»* («У тую ноч»). Устойлівы выраз «божае вогнішча» не зафіксаваны ў фразеалагічных слоўніках, хаця з тэксту носьбіт мовы беспамылкова прыгадае свята Купалле, з якім звязана сакралізацыя агню ў час летняга сонцастаяння.

Пры згадванні яшчэ аднаго свята ў кантэксце з лексмай «выкуп» прыгадваецца абрад сватання: *«Бо на каляды, ў святочнай хаце, / Ў хаце каханай і дарагой / Ў бацькавы куфры разлезлік багаты / Кіне свой выкуп потнай рукой»* («Перакаці-поле»). «Сватаць ехалі ў аўторак, чацвер, суботу або напярэдадні якога-небудзь свята ўначы без папярэдняй дамоўленасці або пасля яе» [3, с. 451]. Мяркуем, што аўтар невыпадкова абраў для вырашальнай падзеі свята Калядаў, у сувязі з якім існаваў звычай варажыць і вызначаць свой лёс, гэта ўзмацняе трагічнасць падзей.

Паэт схільны да мадыфікацыі традыцыйных уяўленняў з мэтай падпарадкавання вобразаў мастацкай задуме: *«Душы забітых – аблокі – вітаюць зару»* («Надпіс на камені над крыніцай»). Згодна з традыцыйнымі ўяўленнямі, душа чалавека магла ператварацца ў істоту, звязаную з паветранай стыхіяй. Аўтар прапанаваў сваю інтэрпрэтацыю, атаясаміўшы душы з самой паветранай стыхіяй – аблокамі.

Так званыя этнаграфізмы таксама выступаюць знакамі культуры ў паэтычным тэксце: *«Жанчыны тут сышліся "талакою" / Дапамагчы нашаткаваць капусты...»* («На пачатку дарог»). Талакой беларусы называлі даўні народны звычай калектыўнай дапамогі ў гаспадарчых работах. Аўтар выкарыстаў гэтыя лексему з метанімічным пераносам (называе гэтым словам не звычай, а значную колькасць жанчын) для таго, каб падкрэсліць менавіта важную рысу народнага характару – калектывізм.

Коды культуры могуць рэалізоўвацца ў метафарах, прычым яны «заўсёды нацыянальна дэтэрмінаваны і абумоўліваюцца канкрэтнай культурай» [2, с. 232]. Самабытныя вобразы метафар У. Караткевіча выклікаюць шэраг асацыяцый, звязаных з міфалагічным складнікам культуры: *«Пасля студзеня ўладна прыходзіць май, / Гучна звонячы ў сонечны шчыт»* («Спуск з гор»). Аўтарская персаніфікацыя мая, на нашу думку, невыпадковая. У маі адзначаюцца свята Ярылы і Юр'я, багоў, якія маюць

блізкія па гучанні імёны (этымалагізуюцца ад славянскага *jara 'вясна' [3, с. 545]), белы колер адзення, маюць падобныя рысы. «На ноўгарадскім абразе «Чудо Георгія о Зміе» пачатку XIV ст. святы Юры трымае шчыт з выяваю сонца ў выглядзе чалавечага твару ў фас» [3, с. 544], таму, мяркуючы, сувязь мая і сонечнага шчыта мае міфалагічныя падставы.

Яшчэ адзін спосаб прадстаўлення культурных знакаў у мастацкім тэксце звязаны з паняццем прэцэдэнтнасці. Прэцэдэнтнасць выступае як спосаб далучэння асобы да вядомых і сфарміраваных у грамадстве мадэляў паводзін і сітуацый. Прэцэдэнтныя імёны вельмі часта суадносяцца з тым ці іншым тыпам паводзін, прадстаўляюць каштоўнасныя арыенціры. З дапамогай прэцэдэнтнага імя аўтар на кагнітыўным і эмацыйным узроўні ўзнаўляе пэўна акрэслены вядомы чытачу змест.

З некалькіх узроўняў прэцэдэнтнасці, якія вылучае Д. Гудкоў, пры разглядзе знакаў беларускай культуры нас будуць цікавіць нацыянальна-прэцэдэнтныя феномены, што «вядомыя любому сярэдняму прадстаўніку той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці і ўваходзяць у кагнітыўную базу гэтай супольнасці» [1, с. 103].

Імя Купалы выступае прэцэдэнтным і сімвалізуе сабой далучэнне да беларускай культуры, а імя яго вядомай гераіні Паўлінкі выклікае ў свядомасці носьбітаў мовы тыпаж беларускага жаночага характару маладой дасціпнай жанчыны: «*Дарослым будзе ён чытаць Купалу, / І замест юнай, з'едлівай Паўлінкі / Паўстане гэты сталы добры твар...*» («На пачатку дарог»).

«Паэма пра явар і каліну» – мастацкае ўвасабленне народнай балады, узор прэцэдэнтнага тэксту. «Явар часта выступае ў пары з жаночым дрэвам... вырастаюць на могілках атручаных маткай сына і нявесткі...» [3, с. 539]. Каліна ўспрымаецца «як нешчаслівае дрэва, якое паўстала ад загінуўшай жанчыны і якое звязалася са смерцю» [3, с. 212]. Аўтар пасвойму пераасэнсоўвае гэты прэцэдэнтны тэкст, які становіцца асновай аповеду, звязанага з гістарычнымі падзеямі войнаў з прусакамі гарадзенцаў. Культурныя знакі «явар» і «каліна», згаданыя разам, прадказваюць трагічны фінал.

Для У. Караткевіча культура ў першую чаргу ўвасоблена ў кнігах. Яны неаднойчы згадваюцца як вытокі жыццёвага вопыту і скарб, які будзе з чалавекам да апошняга: «*Вось кніжкі гэтыя ля тоўстых ножак: "Савось-распуснік", "Пра сабаку Бума", "Пра пана-жываглота", "Вярнідуб"...*» («На пачатку дарог»); «*Выходзіць пад бомбы ў дарогу, Захапіўшы з сабою Акрым шчоткі зубной Багдановіча, Танка, Купалу, І Коласа, й Панчанку, / І Эклезіяста, / І – ў сэрцы – бога*» («Кнігі»). У першым кантэксце згаданы кнігі, якія сапраўды можна разглядаць не толькі як аўтарскі індывідуальны вопыт, а як прэцэдэнтныя адзінкі са значэннем першых узораў мастацтва слова, якія далучаюць маленькага беларуса да свету кніжнасці. У другім кантэксце аўтар называе знакавыя імёны беларускай літаратуры, якія

метанімічна называюць кнігу, а таксама адну з самых філасофскіх кніг Бібліі. Прычым згадка кніг побач з такой праявічай рэччу, як зубная шчотка, падкрэслівае надзённую патрэбу ў іх.

Некаторыя гістарычныя падзеі падаюцца знакавымі нашчадкам, становяцца прыкладам ці то вялікай адвагі і годнасці, ці то вялікай ганьбы і гора. Такія рэаліі ўваходзяць у скарбонку канцэптуальнай карціны свету народа і могуць выступаць у нацыянальнай культуры як прэцэдэнтныя сітуацыі: «Чалавек чытаў старажытныя кнігі / Пра зямлю, дзе буялі агонь і меч, / Пра крываваю бітву над соннай Нямігай / І смяротны запал крутагорскіх сеч» («Слова пра чалавечнасць»). Аўтар як сімвал войнаў, што зведала беларуская зямля, абірае бітву на Нямізе – адну з самых вялікіх і крываваых міжусобных боек Русі і Крутагорскую міфічную бітву паміж войскам Вялікага Княства Літоўскага і татарамі.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць пра ўмелае спалучэнне У. Караткевічам розных знакавых адносін для стварэння ў мастацкіх вобразах паэзіі адзінак, якія валодаюць вялікім інфарматыўным патэнцыялам знакаў культуры, па якіх можна вывучаць асаблівасці беларускай нацыянальнай культуры.

Літаратура

1. Гудков, Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
2. Красных, В.В. Этнопсихолінгвістыка і лінгвокультуролагія: курс лекцый / В.В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
3. Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзінай, С. Санько. – Мінск: Беларусь, 2011. – 607 с.
4. Телия, В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры. – М.: Шк. «Яз. рус. культуры», 1999. – С. 13 – 24.